

УДК 94(477.7)«1928/1930-ті»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-3-3>**Людмила ТУРЧИНА,***orcid.org/0000-0003-0390-3195*

кандидатка історичних наук,

доцентка кафедри українознавства

Національного університету «Запорізька політехніка»

(Запоріжжя, Україна) *lturchyna2203@gmail.com***Дмитро МОЗУЛЕНКО,***orcid.org/0000-0002-0428-9265*

старший викладач кафедри українознавства

Національного університету «Запорізька політехніка»

(Запоріжжя, Україна) *mozul@ukr.net***Катерина КОЛОМІЄЦЬ,***orcid.org/0000-0002-2007-1610*

магістр, завідувачка навчальної лабораторії безпілотних

та літальних технологій кафедри електропривода та автоматизації

Національного університету «Запорізька політехніка»

(Запоріжжя, Україна) *kolomiyets2012@gmail.com*

«ЧЕРВОНА ГАНЧІРКА» ДЛЯ БИКА, АБО БУДИНОК «СЛОВО» (РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ)

Стаття присвячена аналізу ситуації, яка склалася навколо будинку «Слово» – помешкання, де для просто-ти було зосереджено практично усіх провідних діячів української культури. Така спокуса була використана на повну: з часом будинок назвали «крематорієм». Лише декільком мешканцям вдалося пережити лихі 1930-ті рр. Більшість же митців, зазнала лежат репресивної політики, й закінчила свої відносно молоді роки розстрілами та ув'язненнями, з яких мало хто повернувся... На початках, коли йшла мова про архітектурний проєкт, виникла думка наблизити представників еліти до робітничих мас. Тобто селити в одній квартирі родину письменників й родину робітників. На щастя, від такої пропозиції швидко відмовилися. А це у будинку на найвищому поверсі був солярій, де влітку, переважно, діти могли приймати сонячні ванни й душі. За практикою тих років обов'язковим було виділення певної кількості квартир номенклатурі. Не оминуло це правило й мешканців будівлі.

Першою природною смертю стала смерть Л. Чернова-Малошиїченка. Згодом до неї додалася більшість з митців. Показовим став день 13 травня 1933 р., коли після арешту М. Ялового, за нез'ясованих до кінця обставин начебто здійснив самогубство М. Хвильовий. Серед митців, які не пережили лихі 1930-ті рр., можемо назвати О. Слісаренка, М. Йогансена, Г. Епіка, В. Підмогильного та ін. Партиїне керівництво вважало, що сім'ї заарештованих теж є членами родин «ворогів народу», через це їх відразу виселяли з розкішних квартир.

Політика встановлення тоталітаризму передбачала повний контроль над усіма, тому у 1934 р. було створено єдину для всіх письменників Спілку письменників України. Натомість у будинку проживали люди, які уміли думати й формулювати свої думки у тексти, а це дуже не подобалося правлячій партії. Виходячи з цього, мешканці будинку «Слово» перетворилися на «червону ганчірку» для тоталітаризму.

Ключові слова: будинок «Слово», репресії, кримінальні справи.

Lyudmyla TURCHYNA,*orcid.org/0000-0003-0390-3195*

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies

Zaporizhia Polytechnic National University

(Zaporizhia, Ukraine) *lturchyna2203@gmail.com***Dmytro MOZULENKO,***orcid.org/0000-0002-0428-9265*

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Studies

Zaporizhia Polytechnic National University

(Zaporizhia, Ukraine) *mozul@ukr.net*

Kateryna KOLOMIYETS,

orcid.org/0000-0002-2007-1610

Master's degree, Head of the Training Laboratory of Unmanned Aerial Vehicles and Flight Technologies at the Electric Drive and Automation Department Zaporizhia Polytechnic National University (Zaporizhia, Ukraine) kolomiyets2012@gmail.com

RED RAG TO A BULL, OR THE SLOVO (WORD) BUILDING (SHOOT REVIVAL)

The article is devoted to the analysis of the situation around the SLOVO building, a residential multi/story building that housed prominent representatives of Ukrainian culture. This temptation was fully exploited: over time, the house was called "crematorium". Only a few residents managed to survive the calamities of the 1930s. Most artists suffered under the oppressive policy, ending their relatively young years in executions and imprisonments, from which few returned... At the beginning, during discussions about the architectural project, there was an idea to bring the elite closer to the working masses by housing a writer's family and a worker's family of workers in one apartment. Fortunately, this proposal was quickly abandoned. Additionally, on the top floor of the building there was a solarium, where children could take sunbaths and showers during the summer. According to the practice of those years, a certain number of apartments had to be allocated to the nomenclature. This rule did not bypass the residents of the building.

The first natural death was the death of L. Chernov-Maloshyychenko. Subsequently, most of the artists followed. A notable day was May 13, 1933, when after the arrest of M. Yalovy, M. Khvylovi allegedly committed suicide under unclear circumstances. Among the artists who did not survive the calamities of the 1930s, we can name O. Slisarenko, M. Johansen, H. Epik, V. Podmogilny, and others. The party leadership believed the families of the arrested to also be members of "enemies of the people", and thus they were immediately evicted from the luxury apartments.

The policy of establishing totalitarianism involved complete control over everyone, therefore in 1934, a single Union of Writers of Ukraine was created for all writers. Meanwhile, the house was inhabited by people who knew how to think and formulate their thoughts into texts, which the ruling party greatly disliked. Therefore, the residents of the SLOVO building became a «red rag» for totalitarianism.

Key words: "Slovo" building, repression, criminal cases.

Постановка проблеми та обґрунтування її актуальності. Будівництво будинку «Слово» було започатковано у 1928 р. Саме тоді стало традицією селити в одному приміщенні представників однієї галузі діяльності. Так з'явилися будинки «Червоних банкірів», «Медик» та ін. Завдання влади було доволі простим: у такий спосіб доволі легко було спостерігати за представниками еліти української нації. Актуальність статті визначається тим, що сьогодні, як і тоді, росіяни намагаються знищити український народ, оголосивши спецоперацію.

Методологія дослідження. Методологічною основою роботи є сукупність загальнонаукових методів, а саме: методи дедукції, синтезу, індукції, застосовано метод абстрагування для виокремлення основних процесів та метод узагальнення та формулювання. Під час дослідження проблеми використано порівняльний аналіз.

Метою даної статті є спроба дослідити обставини існування харківських представників української еліти в умовах становлення тоталітарного режиму.

Виклад основного матеріалу. Історіографія даної проблеми доволі скупа. Автори досліджень лише побіжно розглядають дану проблему (Кузякіна: 2010; Цалик, Селегей: 2011). Трохи докладніше висвітлено проблематику публікації у дослідженні Л. Турчиної та І. Спудки (Турчина,

Спудка: 2019). Хіба що зазначимо: останнім часом актуалізувалася дана проблема у вигляді художнього фільму – «Будинок «Слово»: нескінченний роман» (2021, режисер Т. Томенко).

А от джерельна база представлена значно кращим чином. Головним автором мемуарів стосовно зазначеної теми є Володимир Куліш – син репресованого Миколи Куліша. Його спомини, написані у діаспорі, куди йому вдалося вирватися, захоплюють своїм змістом, формою та враженнями, які лишаються після прочитання. Їх доволі легко знайти в Інтернеті та й обсяг їх доволі прийнятний – 68 сторінок (Куліш: 1966)! Крім того, представлено згадки про будинок у різних мемуарах – Г. Костюка (Костюк: 2008), Ю. Смолича (Смолич: 1968), Арк. Любченка (Любченко: 1999). Разом з тим, був знятий український повнометражний документальний фільм «Будинок «Слово» (режисер Т. Томенко). Українська прем'єра стрічки відбулася 27 жовтня 2017 р. в Харкові (Джапарова: 2017).

Як вже було вказано, почалося будівництво наприкінці 1920-х рр., коли ще особливо ніхто не замислювався над тим, чим це може завершитися. Будували кооперативним чином, але посеред будівництва, як часто бувало в СРСР, гроші скінчилися! Саме тоді у лютому 1929 р. делегація українських письменників перебувала у

Москві з дружнім візитом. Вони були настільки показово представлені, що на знайомство з ними прибув сам Й. Сталін. Поміж розмов О. Вишня (голова житлово-будівельного кооперативу) написав записку до президії, в якій повідомив про проблему відсутності грошей на будівництво. Людина з президії, звернувши очі на вождя, отримала стверджувальний кивок. Того ж вечора до московського готельного номеру з'явився дядько з револьвером й портфелем у руках, промовивши: «Ви хотіли грошей? Нате ваші гроші!» (Цалик, Селегей, 2011: 226–227).

Завдячуючи цій неочікуваній допомозі, будівництво швидко закінчили. В архітектурному плані будинок був побудованим у формі літери «С», через що отримав таку назву – «Слово». Мав 5 під'їздів та 68 квартир. Від більшості тодішніх споруд його відрізняли високі стелі та масштабні кімнати. Траплялося так, що дві родини письменників мешкали в одній квартирі. Наприклад, родина Яновських винаймала кімнату у чотирикімнатній квартирі М. Бажана (Турчина, Спудка, 2019: 112).

Цікавим був процес заселення до будинку. На початках існувала пропозиція заселити до помешкань представників пролетаріату, щоб у такий побутовий спосіб сприяти покращенню злиття молота й пера. Однак переважна більшість митців виступила категорично проти, й від цієї ідеї відмовилися. За правилами тих часів, обов'язково було заселяти представників большевистської номенклатури, й будинок «Слово» не уник цього правила. А ще вже в обов'язок входило селити до помешкань господарських працівників – двірників.

Розподіл квартир відбувався шляхом витягування жеребу. Цей результат був остаточним й заміні не підлягав. М. Хвильовому довелося через заперечення більшості присутніх відмовитися від чотирикімнатної квартири на користь трикімнатної, щоб не було скандалу (Турчина, Спудка, 2019: 113). Так було розподілено більшість квартир.

Характеризуючи мешканців, В. Куліш починає з Леоніда Чернова-Малошийченка. Ця людина, хвора на сухоти, мала звичку вигріватися на сонці на своєму балконі на першому поверсі. Ранком, коли Майк Йогансен проходив повз нього, то вигукував: «Привіт, Чернов!», а той у відповідь до нього: «Привіт, Йогансен!». Після того, хто б не йшов і не вітався з ним, він постійно відповідав: «Привіт, Йогансен!», хоча і бачив, що то не він. Йому можна було позаздрити: він побував в Індії, на підставі чого написав «125 днів під

тропіками». Добра, освічена та чемна людина. Він помер через туберкульоз у січні 1933 р. – це була перша природна смерть у будинку «Слово» (Куліш, 1966: 12–13).

Леся Курбас, режисер театру «Березіль» також мешкав у будинку. На жаль, під час проживання йому вже не вдалося поставити прем'єри, які б мали розголос. Хоча В. Куліш пригадує, як поведив себе М. Хвильовий на виставах: «Найщасливіші хвилини для мене були тоді, коли наш тато брав нас, дітей, на прем'єру своєї п'єси. З нами обов'язково був Хвильовий з Любочкою (пасербиця М. Хвильового. – Авт.). Коли нашого тата і Л. Курбаса викликали на сцену й підносили квіти, стриманий звичайно М. Хвильовий стояв і щосили бив браво, весь час гукаючи:

Браво, Гуровичу! Браво, Курбасе! Хай живе Березіль!» (Куліш, 1966: 18).

Надалі, після арешту М. Ялового у травні 1933 р. заподіяв собі смерть М. Хвильовий. Його відданість своїм друзям сприяла тому, що залишаючи світ, він написав два передсмертних листа. У них він в останній раз намагався врятувати «молоду генерацію» – митців, які прямували за М. Яловим. Він писав, що усю відповідальність бере на себе! (Хвильовий, Т.2: 1990, 888–889).

Але як показав досвід, така жертва не допомогла... Впродовж наступних років були заарештовані, піддані тортурам більшість з мешканців будинку. Так трапилося з Г. Епіком, М. Кулішем, О. Досвітнім, Л. Курбасом, О. Слісаренком, В. Підмогильним та багатьма ін.

Декому вдалося вижити, використовуючи різні шляхи: це були П. Тичина (йому довелося написати вірш «Партія веде»), М. Бажан, І. Сенченко, Ю. Яновський, В. Сосюра (прикидався душевнохворим, лежав у лікарні), П. Панч, Ю. Смолич (за легендою співпрацював з НКВД, йому належить прізвисько «Стріла»). Однак їх подальше життя в умовах тоталітаризму було надзвичайно складним.

А от з людьми, які потрапили до кримінальних справ, відбувалися несподівані речі. М. Куліш, долю якого вивчала Н. Кузякіна, заарештований на похоронах свого близького друга І. Дніпровського, 8 грудня 1934 р. доставлений до Києва. А вже 25 грудня він погодився на те, що є членом боротьбистської націоналістичної групи – Об'єднання українських націоналістів (ОУН)... У справі М. Куліша вирішальну драматичну роль відіграють три особи: А. Крушельницький, М. Яловий та Г. Епик. Якщо стосовно перших двох, М. Кулішеві вдалося вистояти, то свідчення Г. Епіка підкосили упевненого у собі та своїх пере-

конаннях драматурга. Їм влаштували очну ставку, на якій Г. Епик заявив, що М. Куліш готував замах на Й. Сталіна (Кузякіна, 2010: 288–292)!

Окрема історія трапилася з О. Вишнею. Його було заарештовано 7 грудня 1934 р., засуджено, і він відбув 10 років у таборах. А потім, під час Другої світової війни, його несподівано звільнили. Вочевидь для того, щоб у скрутні часи додати гумору до текстів для українських громадян. Саме тоді з'явилася знаменита «Зенітка», а ще безліч українців подумали, що їх несправедливо засуджені рідні зможуть повернутися додому (Цалик, Селегей, 2011: 229–234).

Висновки. Справедливо зазначити, що загальна політика більшовицької партії відносно українського народу була спрямована на максимальне його знищення. Використовувався такий собі метод «амальгами», коли до «ворогів народу» потрапляли і селянські куркулі, й селянська дрібнота, з міста брали колишніх царських офіцерів й націоналістів. До селянської верстви

в цілому було застосовано стратегію голодомору. А стосовно еліти суспільства – письменників та поетів – індивідуальний терор. Список мешканців харківського Будинку літераторів «Слово»: за кожними дверима – міні-історія родини, що окремим струмочком вливається в історію народу, олюднею безжальний літопис репресій.

Недаремно, саме зараз, коли імперські бажання сучасної російської влади наполегливо втілюються у життя по всій території країни, дуже популярним став термін «біополітика» комуністів 1930-х рр. стосовно української культури.

Більшовики реагували на будинок та його мешканців як бик на червону ганчірку. Вони постійно переслідували митців. І ці переслідування не були даремними. Дійшло до того, що кожен з пожилців мав приготовану на час арешту валіжку. Подібне ставлення до еліти народу призвело до загального занепаду в галузі культури, вибудувавши з представників культури реальних послідовників методу соціалістичного реалізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузякіна Н. Автопортрет, інтерв'ю, статті з історії і теорії драми; україністика, лесезнавчі і театрознавчі студії; русистика, компаративістика; рецензії; контroversійна історія літературного процесу 1950–1990 рр. кризь призму незаангажованої та ідеологічно голобельної критики; спогади / Упоряд., вступна стаття В.П. Саєнко; науковий редактор С.А. Гальченко. Дрогобич. Видавнича фірма «Відродження». 2010. 574 с.
2. Цалик С.М., Селегей П.О. Таємниці письменницьких шухляд: Детективна історія української літератури. Київ. Наш час. 2011. 2-ге вид. 352 с.
3. Турчина Л.В., Спудка І.М. Спочатку було «Слово»... (Розстріляне відродження). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2019. Вип. 52. Том 1. С. 111–116.
4. Куліш В. Слово про будинок «Слово». Спогади. Торонто. Гомін України. 1966. 68 с.
5. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах. (Кн. 1). Київ. Смолоскип. 2008. 720 с.
6. Смолич Ю. Розповідь про неспокій. (Ч. 1). Київ. Радянський письменник. 1968. 285 с.
7. Щоденник Аркадія Любченка. Львів, Нью-Йорк. Коць М.П. 1999. Вилучено з: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14179#google_vignette
8. Джапарова Е. Про стрічку «Будинок «Слово»: Минуло майже сторіччя, а «обличчя» режиму, що знову руйнує Україну, не змінилося». Вилучено з: <https://www.kmu.gov.ua/news/250386259>
9. Хвильовий М. Твори (Т. 1–2) Хвильовий М. Передсмертні послання до пасербиці Любові Уманцевої і до друзів-письменників. Київ. Дніпро. 1990. Т. 2. С. 888–889.

REFERENCES

1. Kuziakina N. (2010) Avtoportret, intervui, statii z istorii i teorii dramy; ukrainistyka, leseznavchi i teatroznavchi studii; rusystyka, komparatyvistyka; retsenzii; kontroversiina istoriia literaturnoho protsesu 1950–1990 rr. kriz pryзму nezaanhazhovanoi ta ideolohichno holobelnoi krytyky; spohady [Self-portrait, interviews, articles on the history and theory of drama; Ukrainian studies, forestry and theater studies; Russian studies, comparative studies; reviews; the controversial history of the literary process of 1950–1990 through the prism of non-committed and ideologically ignorant criticism; memoirs] / Uporiad., vstupna stattia V.P. Saienko; naukovyi redaktor S.A. Halchenko. Drohobych. Vydavnycha firma «Vidrodzhennia». 574 s. [in Ukrainian]
2. Tsalyk S.M., Selehei P.O. (2011). Taiemnytsi pysmennytskykh shukhliad: Detektyvna istoriia ukrainskoi literatury. [Secrets of writers' drawers: Detective history of Ukrainian literature]. Kyiv. Nash chas. 2-he vyd. 352 s. [in Ukrainian]
3. Turchyna L.V., Spudka I.M. (2019). Spochatku bulo «Slovo»... (Rozstriliane vidrodzhennia). [First there was "The Word"... (Shot Revival)]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu. Vyp. 52. Tom 1. S. 111–116. [in Ukrainian]
4. Kulish V. (1966). Slovo pro budynok «Slovo» [A word about the house «Slovo»]. Spohady. Toronto. Homin Ukrainy. 68 s. [in Ukrainian]
5. Kostiuk H. (2008). Zustrichi i proshchannia [Meetings and farewells]: Spohady u dvokh knykhakh. (Kn. 1.). Kyiv. Smoloskyp. 720 s. [in Ukrainian]

-
6. Smolych Yu. (1968). Rozpovid pro nespokii. [A tale of restlessness]. (Ch. 1). Kyiv. Radianskyi pysmennyk. 285 s. [in Ukrainian]
 7. Shchodennyk Arkadiia Liubchenka. [Diary of Arkady Lyubchenko]. Lviv, Niu-York. Kots M.P. 1999. Vylucheno z: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14179#google_vignette [in Ukrainian]
 8. Dzhaparova E. Pro strichku «Budynok «Slovo»: Mynulo maizhe storichchia, a «oblychchia» rezhymu, shcho znovu ruiniie Ukrainu, ne zminylosia». [Dzaparova E. About the tape «House “Slovo”»: Almost a century has passed, and the «face» of the regime, which is once again destroying Ukraine, has not changed»] Vylucheno z: <https://www.kmu.gov.ua/news/250386259> [in Ukrainian]
 9. Khvylovyi M. Tvory (T. 1–2) Khvylovyi M. Peredsmertni poslannia do paserbytsi Liubovi Umantsevoi i do druziv-pysmennykiv. [Death messages to stepdaughter Lyubov Umantseva and to writer friends]. Kyiv. Dnipro. 1990. T. 2. S. 888–889. [in Ukrainian]